

تأثیر موقعیت ژئوپلیتیک بر راهبرد ملی (مطالعه موردی: جنوب شرق ایران)

مراد کاویانی‌راد* - دانشیار، جغرافیای سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران
حسن مالداری - دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران

تأیید نهایی: ۱۳۹۵/۰۳/۰۸

پذیرش مقاله: ۱۳۹۲/۰۷/۲۹

چکیده

بخش عمده‌ای از راهبرد ملی کشورها، تابعی از موقعیت ژئوپلیتیک آن‌هاست. با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، ژئوپلیتیک درون‌مایه‌ای اقتصادی شد. از این‌رو، کدهای ژئوپلیتیک کشورها ناگزیر از همراهی با تحولات اقتصادی در مقیاس محلی، منطقه‌ای و جهانی است. این دگرگونی در روی آوردن کشورها به منطقه‌گرایی و همگرایی منطقه‌ای که عموماً جهت‌گیری اقتصادی داشته‌اند، مؤثر است. در دوره حاکمیت گفتمان دوقطبی، کشور ایران به دلیل پیوند به دریای آزاد، اتصال با هارتلند و قرارگرفتن میان دو قدرت خشکی و دریایی در راهبرد جهانی، وزن ژئوپلیتیک دارد. جنوب خاوری ایران با داشتن مزیت ژئوپلیتیک بالا، کارکردهای تولید قدرت را داراست. مزیت‌های ژئواکونومیک ناحیه یادشده، در حوزه ژئوپلیتیک شبه‌قاره هند، جنوب آسیا، افغانستان، کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز فرصتی را برای کدهای ژئوپلیتیک کشور فراهم می‌کند تا نقش‌آفرینی کنند. پژوهش حاضر ماهیت توصیفی-تحلیلی دارد و بر این فرض استوار است که راهبرد اتخاذشده از سوی ایران در منطقه جنوب خاوری کشور با ظرفیت‌های ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک آن سازگار و هماهنگ نیست و در تولید قدرت ملی ایران کارایی نداشته است. یافته‌های پژوهش نیز با تأکید بر داده‌های آماری، نشان‌دهنده ناکارآمدی کنونی این بخش از کشور در تقسیم‌کار ملی است و به دلیل ضعف زیرساخت‌های توسعه منطقه‌ای در همگرایی منطقه‌ای برای ایران، فرصت‌آفرینی نکرده است.

واژه‌های کلیدی: جنوب شرق ایران، راهبرد ملی، ژئواکونومیک، ژئوپلیتیک.

مقدمه

در پژوهش‌های جغرافیای سیاسی، موقعیت نسبی واحدهای سیاسی-فضایی و کارکرد ژئوپلیتیک، اهمیت فراوانی دارد. موقعیت یادشده، بیانگر خشکی و دریایی بودن واحدهای سیاسی-فضایی، خشکی یا گذرگاهی بودن آن‌ها، خفتگی یا پویایی موقعیت ژئوپلیتیک در مناسبات قدرت است. به‌گونه‌ای که این موقعیت تا اندازه زیادی میزان فعالیت هر واحد سیاسی-فضایی در مقیاس‌های مختلف جغرافیایی و کارکردهای مکانی-فضایی آن‌ها را تعریف می‌کند. یافته‌های موجود بیانگر آن است که هر موقعیت، کدهای ژئوپلیتیکی مخصوص به خود دارد و کشورها بر بنیاد آن‌ها به سیاست‌گذاری و تدوین راهبرد اقدام می‌کنند. توجه به این کدها در تعیین وزن ژئوپلیتیک کشورها و در ساختار ژئوپلیتیک جهانی تعیین‌کننده هستند؛ برای نمونه، ایالات متحده و روسیه هرکدام به فراخور موقعیت و وزن ژئوپلیتیکشان، راهبرد دریایی و خشکی برگزیده‌اند. کم‌توجهی شوروی پیشین به کدهای ژئوپلیتیکی برخاسته از موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیکی طی سال‌های ۱۹۵۷-۱۹۷۹ برای نفوذ در قلمرو دریایی، هزینه کلانی بر این کشور تحمیل کرد؛ به‌گونه‌ای که بعدها در فروپاشی آن نقش بنیادی داشت. بر این پایه، توجه به موقعیت جغرافیایی و وزن ژئوپلیتیک واحدهای سیاسی-فضایی در تدوین و اجرای راهبردها، امری گریزناپذیر و ضروری است. در این میان، ایران تنها کشور تک‌جدارۀ قدرت‌های خشکی و دریایی است که به‌واسطه موقعیت جغرافیایی در حاشیۀ ریملند و در کانون توجه نظریه‌پردازان جغرافیای سیاسی است و در دوره‌های مختلف نقش‌هایی گذرگاهی، حائل و منطقه نفوذ داشته است. در جنگ جهانی اول و دوم به دلیل موقعیت جغرافیایی، ایران در راهبرد جنگی کشورهای درگیر از سوی متفقین اشغال شد و در دوران جنگ سرد نیز در کانون قلمروگستری قدرت‌های جهانی قرار داشت. امروزه، با توجه به سیاست‌های دولت جهت کاهش وابستگی به درآمدهای نفتی، یکی از مهم‌ترین گام‌ها، تدوین راهبردهایی بر بنیاد موقعیت جغرافیایی کشور است. جنوب خاوری ایران به‌واسطه ایجاد امکان پیوست ایران با سازه‌های ژئوپلیتیک اقیانوس هند، آسیای جنوبی و جنوب شرقی و دریاها، آزاد، یکی از فرصت‌های جغرافیایی و امتیازهای ژئوپلیتیک ایران به‌شمار می‌رود. این منطقه کرانه‌ای برای ایران، فرصت انتخاب سیاست‌گذاری در دو قلمرو راهبردی خشکی و دریایی را فراهم می‌کند. این نوشتار با بررسی موقعیت ژئوپلیتیک ایران و با تأکید بر جنوب خاوری کشور بر این فرضیه استوار است که راهبرد اتخاذشده ایران در منطقه جنوب شرق کشور منطبق با فرصت‌ها و ظرفیت‌های ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک منطقه هماهنگ نیست. از این‌رو، در تولید قدرت ملی کشور ناکارآمد است.

مبانی نظری

۱. راهبرد ملی

راهبرد، دانش سیاست‌مداری و کشورداری است و راهبرد ملی علم و فن توسعه هماهنگ توانایی‌های اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، اعتقادی، اخلاقی و نظامی یک ملت و کاربرد آن در جهت تحقق اهداف ملی است (حافظ‌نیا، ۱۳۹۰: ۲۵۵). درحقیقت راهبرد ملی شامل ارزیابی‌های پیچیده‌ای از منابع تکنولوژی، اولویت‌های ملی و عوامل ژئوپلیتیکی است (ازغندی و روشندل، ۱۳۸۸: ۶). عواملی که راهبرد همیشه به آن متکی است، شامل دسته اول عواملی که در ژئوپلیتیک هم جزء عوامل ثابت به‌شمار می‌آیند و دسته دوم عوامل ویژه‌ای که از جنگی به جنگ دیگر و حتی در طول درگیری تغییر می‌کنند (عزتی، ۱۳۸۷: ۱۰). مفهوم راهبرد ملی به معنای علم و هنر، به‌کارگیری نیروهای سیاسی، اقتصادی، روانی و نظامی یک ملت یا گروهی از ملت‌ها برای پرداخت بیشترین هزینه پشتیبانی از سیاست‌های اتخاذشده در زمان صلح یا جنگ، تعریف شده است (فرهنگ و بستر، ۲۰۱۲). وزارت دفاع ایالات متحده پس از سال ۱۹۱۴ از راهبرد ملی به‌عنوان هنر و علم توسعه و استفاده از قدرت‌های سیاسی، اقتصادی و روانی یک ملت، همراه با نیروهای مسلح در زمان صلح و

جنگ برای تأمین اهداف ملی تعریف می‌کند (فریدمن، 2012). همچنین هنر و علم، به‌کارگیری قدرت ملی برای دستیابی به مقاصد ملی در تمام وضعیت‌ها (زمان جنگ و صلح) را راهبرد ملی دانسته‌اند (کلاهیچیان، ۱۳۸۴: ۶۸).

۲. ژئوپلیتیک

تاکنون از دانش واژه ژئوپلیتیک تعاریف و تفاسیر مختلف علمی و کاربردی گوناگونی به‌عمل آمده که به‌نوعی مخرج مشترک همه آن‌ها کنش متقابل جغرافیا (در مقیاس‌های مختلف) و سیاست در قالب مناسبات قدرت است. بدین مفهوم که قلمروهای جغرافیایی به فراخور موقعیت و محتوایی که دارند در معنابخشی به الگوهای رفتاری (همکاری، هموردی و هم‌ستیزی) واحدهای سیاسی نقش‌آفرینند و به هویت و رویدادهای نواحی جهت می‌دهند (کاوایانی‌راد و تهامی، ۱۳۹۲: ۱۲۱). از این‌رو، ژئوپلیتیک به مطالعه کنش متقابل سیاست (قدرت) و جغرافیا (فضا، مکان و قلمرو) می‌پردازد و این مناسبات قدرت به‌صورت طیفی از همزیستی، هموردی، تنش جنگ در کانون پژوهش‌های جغرافیای سیاسی قرار داشته است. در این میان، جغرافیا برای کنش بازیگران سیاسی و واحدهای سیاسی-فضایی در قالب کشورها، گروه‌های ملی و سازمان‌ها، فرصت‌ها و محدودیت‌هایی ایجاد می‌کند. بر بنیاد چنین ویژگی‌های ژئوپلیتیک را علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت، سیاست و کنش‌های پدیده‌های ناشی از ترکیب آن‌ها با یکدیگر دانسته‌اند (حافظنیا، ۱۳۹۹: ۳۷). در این میان، موقعیت جغرافیایی از عوامل اثرگذار بر ژئوپلیتیک کشورهاست و موقعیت جغرافیایی را به اشکال مختلف موقعیت دریایی، خشکی، راهبردی، حائل، مرکزی و حاشیه‌ای تقسیم‌بندی می‌کنند (حافظنیا، ۱۳۹۰: ۲۷۷). شناسایی موقعیت جغرافیایی اولین گام در تحلیل ژئوپلیتیک کشورهاست و از گذشته تا به امروز نظریه‌پردازان جغرافیایی به آن توجه کرده‌اند. فردریش راتزل، جغرافیدان آلمانی برای نخستین‌بار تحلیلی نظام‌مند از روابط پویا میان جوامع انسانی و زمینی که روی آن زندگی می‌کردند و دیگر اینکه کشورها و مردم، نیازمند کنترل و استفاده انحصاری از سرزمین هستند، ارائه داد. مکیندر با ارائه ایده «محور جغرافیایی تاریخ» در راستای گسترش ارتباط متقابل میان کنترل زمین و قدرت سیاسی در مقیاس جهانی تأکید داشت (بلاکسل، ۱۳۸۹: ۲۰).

۳. ژئواکونومی

ژئواکونومی، کوتاه‌نوشته‌ی بیان مفهومی پیچیده است. این دانش، واژه پیوسته‌گاه اقتصاد و امور مالی با بایسته‌های سیاسی و امنیت جهانی است (کاون و اسمیت، ۲۰۰۹). با پایان دوران جنگ سرد، حوزه مفهومی ژئوپلیتیک از رهیافت نظامی و ژئواستراتژی به ژئواکونومیک تغییر کرد. ادوارد لوتویک^۱ از آمدن نظم نوین بین‌المللی خبر داد و بر این باور بود که زوال جنگ سرد، نشان‌دهنده تغییر مسیر و حرکت نظام جهانی از ژئوپلیتیک به سمت ژئواکونومی است. تحولات مهمی در ترتیب و اولویت ابزارهای نفوذ بین‌المللی پدید آمد و مسائل مهم اقتصادی و اقتصاد سیاسی درجه اول یافت. عامل درگیری‌ها دیگر موضوعات دوران گذشته نیست، بلکه در کنار هر تنشی یک عامل اقتصادی خودنمایی می‌کند (ویسی، ۱۳۸۸: ۱۹). سازوکارهای اقتصادی جایگزین اهداف نظامی می‌شوند و دولت‌ها برای تثبیت شخصیت وجودی‌شان در صحنه بین‌المللی بر آن تأکید می‌کنند و این ماهیتی ژئواکونومی است. امروزه عامل انسانی و منابع اقتصادی و میزان تولید ناخالص ملی کشورهاست که در تعیین مناطق راهبردی نقش اصلی را بازی می‌کند (نامی، محمدپور و عباسی، ۱۳۸۸: ۴۵) و ژئواکونومی رابطه قدرت و فضاست. از این‌رو، تفکر ژئواکونومی شامل ابزارآلات ضروری است که دولت می‌تواند از طریق آن‌ها به تمامی اهدافش برسد (عزتی، ۱۳۸۸: ۱۰۷-۱۱۰). به‌عبارت دیگر، ارائه

نظریه‌های ژئوپلیتیک، بدون در نظر گرفتن قدرت اقتصادی نمی‌تواند وضعیت ژئوپلیتیک سده حاضر را تبیین کند. ژئواکونومی مفهومی است که ورود موضوع اقتصاد را به صحنه جهانی به‌ویژه از نظر انگیزه سودگرایی تأیید می‌کند. هر زمان که رقابت میان قدرت‌ها در نظام جهانی بر موضوع اقتصاد و برداشتن مرزهای اقتصادی باشد، صحبت از ژئواکونومی است (ویسی، ۱۳۸۸: ۳۲).

روش پژوهش

اساسی‌ترین پرسش علم جغرافیا درباره «مکان» است. در این میان، جغرافیای سیاسی، به‌عنوان زیرمجموعه جغرافیا «سیاست‌های ناشی از مکان» را مطالعه می‌کند (میور، ۱۳۹۰: ۱۰). نوشتار پیش‌روی، رویکرد جغرافیای سیاسی یا ژئوپلیتیک دارد که در کلیت خود گواه بر کنش متقابل «سیاست» و «جغرافیا» است. این کنش متقابل ناظر بر درهم‌تنیدگی قدرت، سیاست و خطمشی با مکان، فضا و سرزمین است (بلاکسل، ۱۳۸۹: ۴-۵). رقابت بر سر چگونگی کنترل و مدیریت زمین و منابع، از پایدارترین علایق جوامع انسانی است. مطالعه این کشمکش‌ها بر سر منابع (قدرت) و روش حل آن‌ها در حوزه جغرافیای سیاسی قرار می‌گیرد (بلاکسل، ۱۳۸۹: ۱۶). نوشتار کنونی در پی تبیین چگونگی اثرگذاری مکان و فضای جغرافیایی در تدوین راهبرد بر بنیاد رویکردهای جغرافیای سیاسی یا ژئوپلیتیک است. روش‌شناسی حاکم بر پژوهش، ماهیت توصیفی-تحلیلی دارد.

بحث و یافته‌ها

۱. موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک ایران

در نظریه‌های سنتی، ژئوپلیتیک ایران جایگاه ویژه‌ای دارد؛ برای نمونه، مکی‌نادر بخش عمده‌ای از ایران را در قلمروی حاشیه و در مجاورت هارتلند قرار داد. اسپایکمن، ایران را در بخش حساس ریملند دید و کوهن کشورمان را بخشی از کمربند خردشده خاورمیانه می‌دانست. ماهان بر موقعیت گذرگاهی ایران بر سر راه روسیه به اقیانوس هند تأکید داشت. از منظر دسترسی ایران به حوزه‌های نفتی بزرگ خلیج فارس و دریای مازندران و به قلمروهای ژئوپلیتیکی خلیج فارس، اقیانوس هند، خزر، فلات ایران، شبه‌قاره هند و جنوب آسیا، آسیای مرکزی، قفقاز، بین‌النهرین و شبه‌جزیره عربستان و جنوب غرب آسیا دسترسی دارد. ایران به سازه‌های ژئوپلیتیکی خلیج فارس، حوزه خزر، دریای عمان، اقیانوس هند، حوزه زبان فارسی، حوزه جهان اسلام، اوپک، قاره آسیا، جنوب غرب آسیا و گروه DA تعلق دارد. از نظر موقعیت ارتباطی و ترانزیتی، ایران گذرگاه مواصلاتی حوزه‌های ژئوپلیتیکی یاد شده است (حافظ‌نیا، احمدی‌پور و بدیعی، ۱۳۸۲: ۵۵-۵۶). ایران، در میانه منطقه خلیج فارس، آسیای مرکزی و قفقاز قرار دارد که اهمیت این منطقه در تأمین انرژی جهان، مبادلات اقتصادی، تجاری و نقش راهبردی آن در معادلات امنیتی و دفاعی کشورهای قدرتمند و رقیب، همچنین موقعیت خاص آن در تعاملات کشورهای منطقه، ایران را یک کشور بین‌المللی کرده است (حیدری، ۱۳۸۴: ۲۷۳). برقراری ارتباط با ایران و عبور از فضای آن از دیرباز تاکنون به‌طور عمده با دو هدف اصلی انجام شده است: نخست، هدف اقتصادی-اجتماعی که برای تأمین آن کالا، مواد، افکار، اندیشه‌ها، انسان‌ها و وسایل حمل‌ونقل از مسیر ایران عبور کرده و مبادی و مقاصد را به هم پیوند داده است و از آن به‌عنوان «نقش ارتباطی ایران» یاد شده است. دوم، عملیات نظامی که با هدف تصرف ایران و نیز تصرف سرزمین‌های ماورای ایران انجام گرفته است؛ زیرا پهنه‌های آبی اقیانوس هند و دریای عمان در جنوب و دریای مازندران در شمال، امکان اتصال قلمروها و مناطق جغرافیایی واقع در ماورای مرزهای شرقی و غربی را دشوار ساخته‌اند و همچون عامل بازدارنده و مانعی نفوذناپذیر بر سر راه مهاجمان قرار داشته‌اند. از این‌رو، به‌ناچار مسیر ایران را برای عبور انتخاب کرده‌اند (حافظ‌نیا، ۱۳۸۸: ۳۹).

موقعیت جغرافیایی ایران از پایدارترین عوامل تأثیرگذار بر قدرت ملی این واحد سیاسی است. بر این پایه، افرادی بر این باور هستند که «آنچه موجب اتصال و ارتباط ایران با نظام جهانی و تأثیرگذاری و تأثیرپذیری ایران در سده اخیر شده، موقعیت جغرافیایی در چهارراهی کشور ایران بوده و این عامل ایران را با نظام بین‌الملل مرتبط کرده است» (اطاعت، ۱۳۹۱: ۵۴). برژینسکی ایران را در یکی از شش منظومه قدرت قرار می‌دهد: ۱. منظومه آمریکای شمالی، ۲. منظومه اروپا، ۳. منظومه آسیای شرقی، ۴. منظومه آسیای جنوبی، ۵. منظومه ناموزون مسلمانان و ۶. منظومه احتمالی اوراسیا. هریک از این منظومه‌ها ویژگی‌های خاص دارند. سه منظومه اول مصرف‌کنندگان اصلی انرژی هستند. منظومه ناموزون مسلمانان که شامل خاورمیانه و شمال آفریقا است، تنها تولیدکننده‌های انرژی هستند که در این میان، منطقه خلیج فارس، منطقه صادرکننده مواد خام است (نامی و دیگران، ۱۳۸۸).



شکل ۱. دسترسی موقعیت ژئوپلیتیک ایران به قلمروهای ژئواستراتژیک و ژئوپلیتیک (مکیندر، ۱۹۰۴: ۴۲۱-۴۳۷)
منبع: نگارندگان

امروزه اهمیت ژئواکونومیک ایران به‌طور عمده در پیوند با منابع فراوان نفت و گاز در حوزه خلیج فارس و دریای خزر است. برخی کارشناسان اقتصادی بر این باور هستند که ذخایر نفتی با شتاب رو به پایان است و تولید این ذخایر با کاهش ۶/۷ درصدی در سال روبه‌رو است؛ در حالی که این کاهش در سال ۲۰۰۷ بالغ بر ۳/۷ درصد در سال برآورد شده بود (شرکت ملی نفت ایران، ۱۳۹۲). از سوی دیگر، پیامدهای زیست‌محیطی بهره‌گیری از سوخت‌های فسیلی، جهان را به کاستن از مصرف گازهای گلخانه‌ای و بهره‌برداری از شکل‌های نوین انرژی به‌جای نفت خام جایگزین خواهد کرد.

۲. موقعیت ژئوپلیتیک ایران در اسناد بالادستی

در حال حاضر مهم‌ترین سند موجود درباره راهبرد ملی جمهوری اسلامی ایران، سند چشم‌انداز ایران در افق ۱۴۰۴ است. این سند بنیاد، از چهار برنامه برنامه‌ریزی پنج‌ساله آینده کشورمان است. سند یادشده، در سال ۱۳۸۲ تهیه و ابلاغ شده و برنامه چهارم توسعه، نخستین برنامه پنج‌ساله‌ای بود که براساس آن تدوین شده است. مهم‌ترین ویژگی سند چشم‌انداز، نگاه منطقه‌گرایی آن است که در این سند آمده است: «به جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه آسیای

جنوب غربی (شامل آسیای میانه، قفقاز، خاورمیانه و کشورهای همسایه) دست یافته است». اولین بند این سند نیز توسعه کشور را متناسب با مقتضیات فرهنگی، جغرافیایی و تاریخی و... دانسته است؛ بنابراین، مجموع سند راهبرد تدوین شده مبتنی بر توجه به موقعیت جغرافیایی ایران است. سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه در راستای دستیابی به عدالت اجتماعی و اقتصادی تدوین شده است. از جمله محورهایی که نشان‌دهنده توجه برنامه به فرصت‌های موجود در موقعیت جغرافیایی ایران است می‌توان به تحقق سیاست‌های اصل ۴۴ قانون اساسی، قطع وابستگی هزینه‌های جاری دولت به درآمدهای نفت و گاز تا پایان برنامه، گسترش همه‌جانبه همکاری با کشورهای منطقه جنوب غربی آسیا در تجارت، سرمایه‌گذاری و فناوری اشاره کرد. ماده ۱۱۲ برنامه پنجم به موضوع ساماندهی مناطق آزاد و ویژه اقتصادی و ایفای نقش آن‌ها در تحقق اهداف سند چشم‌انداز اختصاص دارد. در ماده ۱۶۳ به منظور بهره‌برداری بهینه از ظرفیت‌ها و موقعیت جغرافیایی کشور، دولت موظف شده برای بهره‌برداری از مزیت‌های نسبی موقعیت جغرافیایی در حوزه منطقه‌ای و بین‌المللی «نسبت به تهیه طرح مکان‌یابی پایانه‌های بارگنج (کانتینری) و حمل‌ونقل ترکیبی در شبکه اصلی و عبوری (ترانزیتی) کشور اعم از شمالی-جنوبی، شرقی-غربی و نیز شبکه آسیایی تا پایان سال دوم برنامه و اجرای آن از طریق بخش خصوصی و تعاونی اقدام کند». در ماده ۱۸۱ سند آمده است: «به منظور ارتقای نظام برنامه‌ریزی کشور با لحاظ کردن دو اصل آمایش سرزمین و پایداری محیطی در تمامی فعالیت‌های توسعه‌ای و سرمایه‌گذاری‌های ملی و استانی، ایجاد هماهنگی بخشی، منطقه‌ای و بخشی-منطقه‌ای و رعایت عدالت در توزیع منابع و فرصت‌ها، توسعه متوازن مناطق، ارتقای توانمندی‌های مدیریتی استان‌ها، انتقال اختیارات اجرایی به استان‌ها و تمرکز امور حاکمیتی در مرکز، سازوکارها و شاخص‌ها به تصویب هیئت‌وزیران می‌رسد». همچنین در ماده ۱۸۲ نیز مقرر شده، به منظور هماهنگی و نظارت بر تهیه و اجرای برنامه‌ها و طرح‌های توسعه سرزمینی «شورای آمایش سرزمین» تشکیل شد. این شورا وظیفه تدوین، تصویب و نظارت بر استقرار نظام یکپارچه برنامه‌ریزی و مدیریت توسعه سرزمینی در سطوح ملی، منطقه‌ای و استانی را برعهده دارد.

۳. موقعیت جنوب شرق در راهبرد ملی کشور

استان سیستان و بلوچستان با وسعتی حدود ۱۸۱،۷۸۵ کیلومترمربع، در جنوب شرقی ایران واقع شده است. این استان پهناور در سمت شرق با کشور پاکستان ۹۰۰ کیلومتر و با کشور افغانستان ۳۰۰ کیلومتر مرز مشترک و در جنوب با دریای عمان به طول تقریبی ۲۷۰ کیلومتر مرز آبی دارد. این استان از شمال و شمال غرب با خراسان جنوبی و از غرب با استان کرمان و هرمزگان همجوار است (سالنامه آماری، ۱۳۹۰). مزیت‌های ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی جنوب شرق ایران را می‌توان به صورت زیر برشمرد:

۱. از نظر موقعیت ارتباطی در مسیر عمومی ارتباط قاره‌های اروپا، آسیا و اقیانوسیه، به ویژه آسیای جنوبی و جنوب شرقی قرار دارد (غلامی و دیگران، ۱۳۹۱: ۴). این موقعیت ممکن است ظرفیت ژئواکونومیکی ایران را در حوزه‌های اقتصادی مانند ترانزیت، ترابری و بازرگانی فراهم کند و ظرفیت ژئوپلیتیک ایران را در سه قاره افزایش دهد؛
۲. ایران در کرانه‌های آبی جنوب شرقی، عمق راهبردی ویژه‌ای دارد که توان کشورمان را در برخورد با چالش‌های ژئواستراتژیک ارتقا می‌دهد؛
۳. در هم‌آوردی‌های ژئوپلیتیک میان کشورهای همسایه افغانستان، پاکستان و هندوستان بر منزلت ژئوپلیتیک ایران می‌افزاید. بر بنیاد چنین ویژگی‌هایی، مقام‌های افغانستان خواستار توسعه روابط سه‌جانبه ایران، افغانستان و هندوستان و عضویت افغانستان در اجلاس پنج‌جانبه کشورهای ایران، ترکمنستان، عمان، قطر و ازبکستان شدند (منصوری، ۱۳۹۲: ۶۹)؛

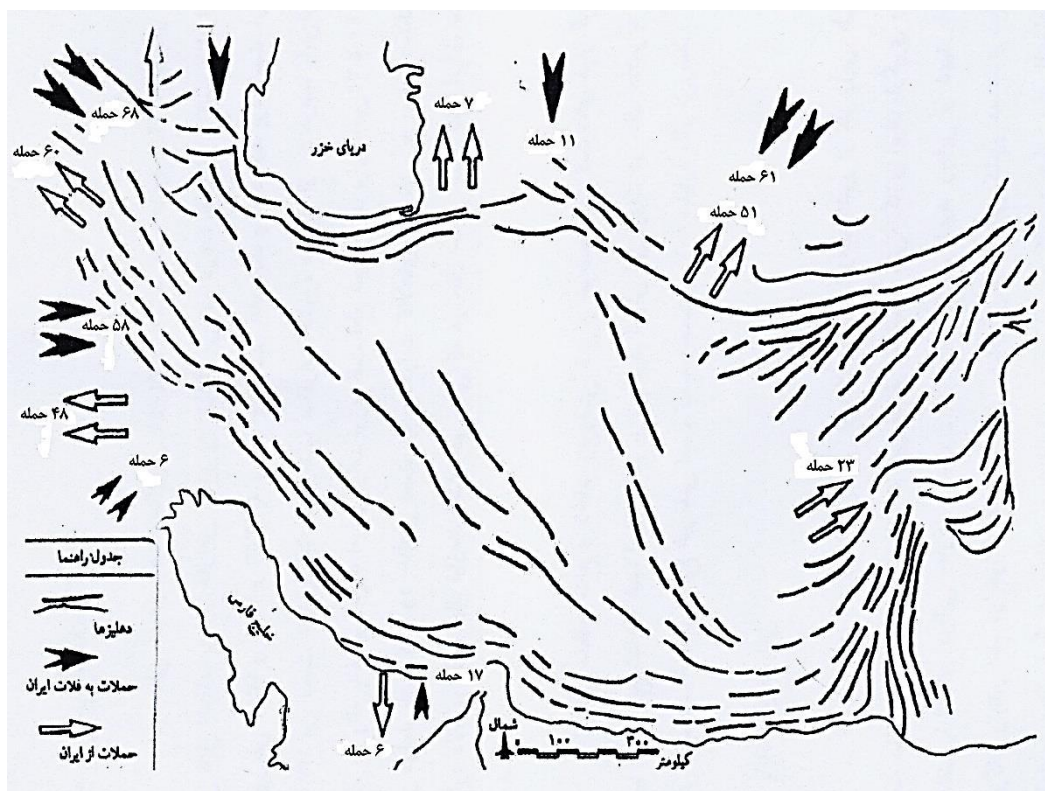
۴. دریای عمان و اقیانوس هند، امکان تبدیل شدن ایران به یک قدرت دریایی را فراهم می‌کنند (حافظانیا و رومینا، ۱۳۸۴: ۱۳)؛

۵. جنوب شرق ایران از نظر نظامی می‌تواند در اتخاذ راهبردهای دریایی نقش ویژه‌ای برای ایران ایفا کند؛ به‌گونه‌ای که آن را از توان و قابلیت تحرک میان‌اقیانوسی در فعالیتهای نظامی برخوردار می‌کند (همان: ۱۳)؛

۶. جنوب شرقی ایران، نقش‌آفرینی بازرگانی آن را در سازمان‌های منطقه‌ای مانند «اگو» و «آسه آن» فراهم کرده است؛

۷. طی چند دهه گذشته خلیج فارس در مقیاس جهانی تبدیل به دریای جنگ شده است. با وجود وابستگی، پیوستگی و نزدیکی خلیج فارس و دریای عمان، دریای عمان و سواحل پیرامونی آن از نظر ملاحظات ژئواستراتژیک آرام‌تر، باثبات‌تر و امن‌تر باقی مانده است. از این‌رو، میزان امنیت این کرانه نسبت به کرانه‌های خلیج فارس بسیار بالاتر است (کریمی‌پور، ۱۳۸۸: ۱۴۸-۱۵۰). شکل دو، جهت تهاجم‌های خارجی و بالعکس از دوره هخامنشی تا جمهوری اسلامی را نشان می‌دهد؛

۸. از نظر ژئواکونومی این منطقه از نظر کارکردهای مکانی-فضایی قابلیت تولید قدرت در کشور را دارد؛



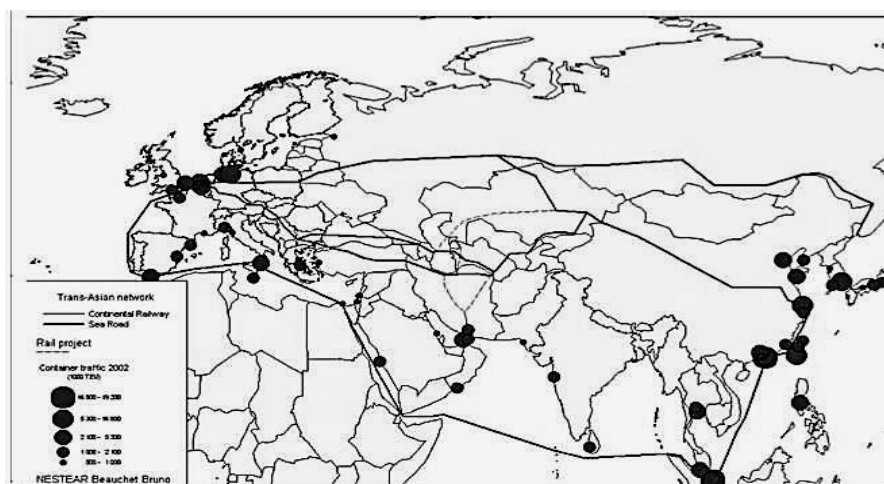
شکل ۲. جهت تهاجم‌های خارجی و بالعکس (از هخامنشی تا جمهوری اسلامی)

منبع: کریمی‌پور، ۱۳۸۸: ۶۶

۹. موقعیت جغرافیایی بندر چابهار در منطقه جنوب شرق کشور به‌عنوان یگانه بندر اقیانوسی ایران در بخش شمالی دریای عمان با توجه به توانمندی‌های ممتاز محیطی مانند داشتن بریدگی‌های طبیعی، وجود آب‌های عمیق که مناسب پهلوگیری کشتی‌های بزرگ است و همچنین نزدیکی آن به کشورهای افغانستان، پاکستان و آسیای مرکزی با توجه به طرح اتصال این بندر به شبکه ریلی زاهدان-بیم-کرمان، موقعیت راهبردی خاصی به این بندر

در مقوله کشتیرانی و ترابری دریایی، دسترسی این کشورها به آب‌های آزاد بین‌المللی، پیوند با راهگذر شمال-جنوب و همچنین مسیر ترانزیتی شرق-غرب بخشیده است (کاویانی، ۱۳۹۰: ۲۰۷).

بر بنیاد چنین توانایی‌هایی بوده است که در اوایل دهه ۱۹۹۰ کمیته اقتصادی-اجتماعی آسیا، اقیانوسیه، سازمان ملل متحد یک پروژه یکپارچه برای توسعه زیرساخت‌های ترابری زمینی در آسیا تصویب کرد. این پروژه شامل توسعه شبکه ریلی و بزرگراهی آسیاست که قابلیت به وجود آمدن راهگذرهای شمال-جنوب، راهگذر تراسیکا و راهگذر جنوب شرق آسیا را دارد. با توجه به موقعیت جغرافیایی کشور ایران، قسمت عمده‌ای از راه‌گذرهای جنوبی آسیا و راهگذر شمال-جنوب از خاک ایران می‌گذرد. پس از آن طرح توسعه محور شرق در اوایل دهه ۱۳۸۰ خورشیدی به پیشنهاد سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی (وقت) در هیئت‌دولت تصویب شد. این طرح، مشتمل بر ۱۸ ماده است که راه‌گذر ترانزیتی شرق کشور ایران را از مبدأ ورودی بندر چابهار تا نقاط خروجی مرزهای شمالی کشور ترسیم می‌کند. این محور در طول ۱۸۴۰ کیلومتری خود ۳ استان شرقی کشور را پوشش می‌دهد. از جمله اهداف اصلی طرح می‌توان به افزایش سهم ایران در ترابری کالا و حمل‌ونقل بین‌المللی، تقویت پیوندهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و امنیتی با کشورهای همجوار شرق و شمال شرق و کاهش فعالیت‌های غیررسمی اقتصادی اشاره کرد (یگانه محلاتی و دیگران، ۱۳۹۱: ۴۵).



شکل ۳. مسیرهای کنونی شبکه ترانزیت بین‌المللی (Christina, 2013)

منبع: نگارندگان

در شهریور ۱۳۷۹ و زمانی که موافقت‌نامه راه‌گذر شمال-جنوب در سن‌پترزبورگ، میان وزرای حمل‌ونقل سه کشور ایران، هند و روسیه به امضا رسید، چابهار به‌عنوان بندری راهبردی در این راهگذر معرفی شد (همان). مسیر سنتی کانال سوئز با ۱۲۰۰۰ کیلومتر مسافت، تاکنون مهم‌ترین راه دستیابی شرق به غرب دنیا است. راه‌اندازی راه‌گذر شمال-جنوب، این مسیر را تا ۴۰ درصد کوتاه‌تر و ۳۰ درصد ارزان‌تر می‌کند (خدابخشی، ۱۳۸۳: ۲). شکل ۳ مسیرهای فعلی شبکه ترانزیت بین‌المللی را نشان می‌دهد. ترانزیت کالا از بندر چابهار در مقایسه با بندر گوادر پاکستان، مزیت‌های ویژه‌ای در بعد امنیت، مسافت، هزینه و زمان به‌دنبال دارد که بیشتر کشورها را متمایل به این مسیر ترانزیتی می‌کند. موقعیت بندر گوادر، تنها در ارتباط با کشورهای ازبکستان، تاجیکستان و ترکمنستان موقعیت قابل‌رقابت با بندر چابهار ایران دارد. در دیگر کشورهای آسیای میانه (قزاقستان و قرقیزستان)، روسیه و آذربایجان، بندر چابهار موقعیت بهتری را دارد.

جدول ۱. مقایسه هزینه و زمان حمل کانتینر در مسیرهای فعلی و راهگذر شمال-جنوب (سازمان و بنادر و دریانوردی، ۱۳۹۲)

مسیر فعلی		راهگذر شمال-جنوب	
روز	(کانتینر/دلار)	روز	(کانتینر/دلار)
۴۲	۲۱۰۰	۱۹	۱۹۰۰
۴۵	۲۵۰۰	۲۵	۲۲۰۰
۴۵	۲۶۰۰	۲۲	۲۲۵۰

منبع: نگارندگان

جدول ۱. مزیت‌های راهگذر شمال-جنوب را نشان می‌دهد. کرانه‌های شهرستان چابهار و کنارک از منظر موقعیت جغرافیایی و طبیعی، موقعیت نسبی، ژرفای آب‌های ساحلی، تعدد خورها، نزدیکی بدون واسطه به بنادر اصلی آسیا و ده‌ها امتیاز دیگر، بهترین ساحل ایران به‌ویژه از نقطه‌نظر تجارت و بازرگانی بین‌المللی، شیلات و صنایع، ویژه است. این ساحل علی‌رغم همه این برتری‌ها تاکنون یعنی در سده بیستم، هرگز به‌طور شایسته در کانون توجه قرار نگرفته است. امروزه این ساحل طولانی به‌واسطه دورافتادگی، در حاشیه‌بودن و نیز ضعف زیربنای سامانه حمل‌ونقل، به‌ویژه نبود راه ریلی هنوز نتوانسته است نقش ویژه و شایسته‌ای در اقتصاد ملی به‌عهده گیرد (کریمی‌پور، ۱۳۸۸: ۱۳۶).

ضعف توان‌های محیطی استان، دورافتادگی جغرافیایی نسبت به مرکز، قراردادن در مسیر ارتباطی اصلی شمال-جنوب کشور، همسایه‌بودن با نواحی بحرانی دو کشور فقیر و ناامن افغانستان و پاکستان، پایین‌بودن ضریب امنیتی استان، طایفه محوری، بهره‌نگرفتن از توزیع فرصت‌ها در گستره ملی، اشتغال بسیاری از لایه‌های اجتماعی در مقوله‌های اقتصاد پنهان و بیکاری گسترده، از جمله مواردی است که از اقتصاد استان تأثیر می‌پذیرند (کاوایی، ۱۳۹۰: ۱۹۷).

جدول ۲. مقایسه مقدار و ارزش واردات و صادرات از گمرک‌های استان سیستان و بلوچستان با کل کشور (تن-میلیون ریال) (سالنامه آماری کل کشور، ۱۳۹۰)

صادرات		واردات		
ارزش	مقدار	ارزش	مقدار	
۳۷۱،۴۱۰،۰۸۴	۶۶،۴۸۶،۹۱۳	۶۷۲،۷۴۶،۰۳۰	۳۸،۳۰۷،۴۱۵	کل کشور
۳،۵۴۳،۰۷۶	۷۲۶،۵۴۹	۹،۲۲۳،۴۳۳	۵۳۹،۱۲۰	سیستان و بلوچستان
۰/۹	۱/۱	۱/۴	۱/۴	سهم استان (درصد)

منبع: نگارندگان

میزان جمعیت ساحل‌نشین شهرستان‌های چابهار و جاسک در کرانه‌های دریای عمان، نسبت به تراکم نسبی ملی اندک و حتی ناچیز است (همان: ۱۴۱). مشکل پایه‌ای این کرانه‌ها، عقب‌ماندگی‌های همه‌جانبه فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی است که در قالب ضعف زیربنای حمل‌ونقل، بهداشت و درمان، آب، برق، گاز و تلفن (خدمات زیربنایی)، زیرساخت‌های صنعتی، کار و آموزش خود را نشان می‌دهد (همان: ۱۵۸). بررسی شاخص‌های مختلف آماری کشور نشان‌دهنده تفاوت آشکار سیستان و بلوچستان با دیگر نواحی کشور است. در حوزه بازرگانی براساس جدول ۲، ارزش واردات و صادرات از گمرک‌های استان سیستان و بلوچستان در مقایسه با کل کشور در سال ۱۳۹۰، نشان‌دهنده ایفای نقش ۱/۱ درصدی در صادرات و ۱/۴ درصدی در واردات کالا است. طول خطوط اصلی راه‌آهن استان ۴ درصد از مجموع خطوط اصلی راه‌آهن کل کشور و ۷ درصد انواع راه‌ها در حوزه استحفاظی وزارت راه‌وتراپری را در سطح کشور شامل شده است (سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۰).

استان سیستان و بلوچستان ۲/۹ درصد جمعیت ده ساله و بیشتر کشور را دارد؛ در حالی که ۱/۸ درصد جمعیت، شاغل ده ساله هستند که کشور را در برمی‌گیرند.

جدول ۳. سهم استان در نقش‌آفرینی ملی در حوزه‌های زیرساختی-انسانی

استان	کل کشور	محورهای مقایسه
۴۰.۸	۹.۹۹۲	طول انواع خطوط اصلی راه‌آهن (کیلومتر)
۵.۷۰۴	۷۹.۸۲۹	طول انواع راه‌ها در حوزه استحفاظی وزارت راه‌ونترابری (کیلومتر)
۲۶/۱	۳۶/۹	نرخ مشارکت اقتصادی (درصد)
۹/۹	۱۲/۳	نرخ بیکاری (درصد)

منبع: نگارندگان

نتیجه‌گیری

در رویکردها و دیدگاه‌های ژئوپلیتیک، بر اهمیت موقعیت جغرافیایی به‌عنوان عامل مهم تأثیرگذار بر راهبرد کشورها تأکید شده است. موقعیت جغرافیایی با عملکرد دوگانه خود هم می‌تواند موجب تقویت کشور در تأمین اهداف و منافع ملی کشور شود و هم زمینه وابستگی و ضعف آن را به همراه داشته باشد. در پاسخ به سؤال‌های پژوهش می‌توان گفت:

۱. موقعیت ژئوپلیتیک ایران چه جایگاهی در راهبرد ملی ایران دارد؟

۲. کدهای ژئوپلیتیکی منطقه جنوب شرق چه راهبردی را برای ایران به همراه دارد؟

جمهوری اسلامی ایران در تدوین و سیاست‌گذاری راهبردی خود در اسناد بالادستی، به‌ویژه سند چشم‌انداز کشور در افق ۱۴۰۴ به موقعیت جغرافیایی و شرایط منطقه‌ای توجه داشته است. در نهایت، آنچه به‌عنوان یک نقطه‌ضعف احساس شده است، این است که این نگاه در برنامه‌های پنج‌ساله عینی‌سازی نشده است. کدهای ژئوپلیتیکی ایران به‌واسطه موقعیت جغرافیایی منطقه جنوب شرق کشور در سطوح محلی، منطقه‌ای و جهانی شامل ۴ مورد می‌شود:

۱. ایفای نقش به‌عنوان یک کشور گذرگاهی در عرصه بین‌المللی و ارتباط حوزه‌های ژئواستراتژیک خشکی، دریایی، آسیای شرقی و سازه‌های ژئوپلیتیک خلیج فارس، دریای عمان و اقیانوس هند، خزر، اوپک و جنوب غرب آسیا به یکدیگر؛

۲. سرمایه‌گذاری بر نیروی دریایی و قرارگرفتن در ردیف کشورهای صاحب قدرت دریایی؛

۳. اتخاذ راهبرد دریایی و سیاست‌گذاری اقتصادی بر مبنای آن؛

۴. جذب سرمایه‌گذاری‌های داخلی و خارجی برای خارج‌ساختن منطقه جنوب شرق از انزوای ژئوپلیتیکی و توسعه زیرساخت‌های منطقه آزاد تجاری-صنعتی چابهار برای ارتقای جایگاه ژئوآکونومیک خود.

نتایج پژوهش نشان می‌دهد که متصدیان این امر، اهمیت کدهای ژئوپلیتیکی منطقه جنوب شرق کشور را آن‌چنان‌که شایسته است، درک نکرده‌اند و دلایل آن در ضعف ساختارهای زیربنایی اقتصادی در منطقه بررسی شده است. برنامه‌های پنج‌ساله در این حوزه، در حد تدوین مانده و هنوز تبیین و اجرایی نشده است. ایران برای پرهیز از قرارگرفتن در تنگنای ژئوپلیتیکی پس از اتمام ذخایر نفتی، باید به پتانسیل‌های جنوب شرق توجه کند. جنوب شرق ایران می‌تواند به یک سرزمین مؤثر ملی و سرزمین مؤثر منطقه‌ای تبدیل شود و با جذب سرمایه‌گذاری خارجی به یک منطقه توسعه‌یافته اقتصادی و جمعیتی ارتقا یابد. توسعه شبکه حمل‌ونقل، امکانات فناوری روز و تمرکز اقتصادی از سرزمین‌های خالی این منطقه به روش مطلوبی بهره‌برداری شده است. ایران باید در پرتوی امنیت برخاسته از مبادلات انرژی، به تقویت

راهگذرهای شمال-جنوب، جنوب و توسعه محور شرق توجه کند. بر این اساس، کدهای ژئوپلیتیک منطقه جنوب شرق با ترسیم راهبرد دریایی برای ایران سبب می‌شود که این کشور به جایگاه واقعی خود به‌عنوان منطقه گذرگاهی و اتصال‌دهنده حوزه‌های ژئواستراتژیک و مناطق ژئوپلیتیک دست یابد و نتیجه آن حرکت به سوی همگرایی تخصصی و توسعه پایدار کشور است. فرصت‌های ژئوپلیتیکی ناشی از اقدام در راستای راهبرد، مبتنی بر کدهای فوق شامل موارد زیر می‌شود:

۱. توانمندسازی ایران در حوزه تجارت دریایی و تقویت قدرت دریایی آن؛
۲. تبدیل شدن بندر چابهار به یک بندر محوری و بین‌المللی برای ارائه خدمات متنوع و گسترده به کشتی‌های بین‌المللی در قالب سوخت‌گیری، تعمیر، تجهیز و ساخت انواع کشتی و ایجاد وابستگی ژئوپلیتیکی کشورهای منطقه به این خدمات؛
۳. پوشش و تأمین ناوگان مورد نیاز برای حمل‌ونقل دریایی سایر کشورها؛
۴. فعال شدن راهگذر شمال-جنوب؛
۵. ارتقای نقش ایران در همگرایی‌های منطقه‌ای؛
۶. تبدیل شدن ایران به یک کشور گذرگاهی باثبات؛
۷. عمق راهبردی و افزایش توان نظامی و نقش کنترلی و نظارتی این ساحل نسبت به خلیج فارس و دهانه آن؛
۸. ایجاد مسیر مناسب برای انتقال انرژی بین‌قاره‌ای به بازار مصرف جنوب شرق آسیا و کاهش وابستگی به خلیج فارس؛
۹. ایجاد زمینه برای دسترسی کشورهای محصور در خشکی به آب‌های آزاد؛
۱۰. احداث فرودگاه‌های بین‌المللی برای دسترسی کشورهای مختلف؛
۱۱. گسترش صنعت توریسم و جهانگردی.

با توجه به ضعف زیرساخت‌های مورد نیاز برای توسعه پایدار در منطقه بررسی شده که در این مقاله آمده است، فرضیه پژوهش مبنی بر اینکه راهبرد اتخاذشده از سوی ایران در منطقه جنوب شرق کشور با واقعیت‌های ژئوپلیتیک کشور سازگاری و هماهنگی لازم را نداشته، تأیید شده است.

منابع

۱. اتوتایل، ژاروید، سیمون دالبی و پاول روتلج، ۱۳۸۷، **اندیشه‌های ژئوپلیتیک در قرن بیستم**، ترجمه محمدرضا حافظ‌نیا، هاشم نصیری، چاپ اول، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، تهران.
۲. اداره کل بنادر و دریانوردی استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۲، **کریدور شمال-جنوب**، آدرس اینترنتی: <http://chabaharport.pmo.ir/fa/moarefibandar/koridorshomaljonob>.
۳. ازغندی، علیرضا و جلیل روشندل، ۱۳۸۸، **مسائل نظامی و استراتژی معاصر**، چاپ دهم، سمت، تهران.
۴. اطاعت، جواد، ۱۳۹۱، **سیاست خارجی و توسعه در ایران**، انجمن ژئوپلیتیک ایران.
۵. افتخاری، اصغر، ۱۳۸۴، **سیر تحول مطالعات استراتژیک: روندهای جهانی و تجارب ایرانی**، مجموعه مقالات اولین همایش ملی مطالعات استراتژیک در جمهوری اسلامی ایران، پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران.
۶. افتخاری، اصغر، ۱۳۸۱، **مراحل بنیادین اندیشه در مطالعات امنیت ملی**، چاپ اول، پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران.
۷. انجمن ژئوپلیتیک ایران، ۱۳۹۱، **گزارش سخنرانی علمی سیاست خارجی و توسعه در ایران**، آدرس اینترنتی: <http://www.iag.ir/conferences/iag/old-lectures/424-2013-01-27-08-14-53>
۸. برنارد کوهن، سائول، ۱۳۸۹، **ژئوپلیتیک نظام جهانی**، ترجمه عباس کاردان، چاپ دوم، موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر، تهران.

۹. بلاکسل، مارک، ۱۳۸۹، **جغرافیای سیاسی**، ترجمه محمدرضا حافظنیا، عطاءالله عبدی، حسین ربیعی و عباس احمدی، چاپ اول، انتخاب، تهران.
۱۰. بیلیس، جان و دیگران، ۱۳۸۳، **استراتژی در جهان معاصر مقدمه‌ای بر مطالعات استراتژیک**، ترجمه کابک خبیری، چاپ دوم، موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر، تهران.
۱۱. پورمهرانی، مهران، ۱۳۸۹، **چالش‌های ژئوپلیتیکی ایران در مرزهای پیرامونی**، چاپ اول، نوآور، تهران.
۱۲. جونز، مارتین، رایس جونز و مایکل وودز، ۱۳۸۶، **مقدمه‌ای بر جغرافیای سیاسی**، ترجمه زهرا پیشگاهی‌فرد، رسول اکبری، چاپ اول، دانشگاه تهران.
۱۳. حافظنیا، محمدرضا، ۱۳۸۸، **جغرافیای سیاسی ایران**، چاپ سوم، سمت، تهران.
۱۴. حافظنیا، محمدرضا، ۱۳۹۰، **اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک**، چاپ دوم، پاپلی، مشهد.
۱۵. حافظنیا، محمدرضا و ابراهیم رومینا، ۱۳۸۴، **تحلیل ظرفیت‌های ژئوپلیتیک سواحل جنوب شرق ایران در راستای منافع ملی (فضای غفلت‌شده)**، مجله جغرافیا و توسعه، پژوهشکده علوم زمین و جغرافیا، دانشگاه سیستان و بلوچستان، سال ۳، شماره ۶ ص ۱۳.
۱۶. حافظنیا، محمدرضا، احمدی‌پور، زهرا و مرجان بدیعی، ۱۳۸۲، **تحلیل مبانی جغرافیایی قدرت ملی ج.ا.ایران**، فصلنامه علوم جغرافیایی، تهران، شماره ۱، صص ۵۵-۵۶.
۱۷. حیدری، محمد، ۱۳۸۴، **محیط منطقه‌ای و راهبرد امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران**، مجموعه مقالات اولین همایش ملی مطالعات استراتژیک در جمهوری اسلامی ایران، پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران.
۱۸. خدابخشی، لیلا، ۱۳۸۳، **کریدور شمال-جنوب ۵۰۰۰ کیلومتر نزدیک تر ۳۰ درصد ارزان تر**، روند اقتصادی، شماره ۱۰، صص ۴۶-۴۷.
۱۹. رفیع، حسین، ۱۳۸۷، **دانش‌واژه ژئوپلیتیک و ژئواستراتژی در دنیای اطلاعات (با تأکید بر مورد ایران)**، فصلنامه سیاست، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۳۸، شماره ۳.
۲۰. سازمان بنادر و دریانوردی، ۱۳۹۲، **کریدور شمال-جنوب**.
۲۱. سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی، در: <http://parliran.ir/index.aspx?siteid=1&pageid=220>.
۲۲. شرکت ملی نفت ایران، ۱۳۹۲، ذخایر نفتی به‌سرعت در حال اتمام است، آدرس اینترنتی: <http://www.nioc.ir/Portal/Home/ShowPage.aspx?>
۲۳. عزتی، عزت‌الله، ۱۳۸۷، **ژئواستراتژی و قرن بیست و یکم**، چاپ پنجم، سمت، تهران.
۲۴. عزتی، عزت‌الله، ۱۳۸۸، **ژئواکونومی انرژی و پیامدهای امنیتی آن بر سه کشور ایران، پاکستان و هند**، فصلنامه سیاست خارجی، سال ۲۳، شماره ۱، صص ۱۰۷-۱۱۰.
۲۵. عزتی، عزت‌الله، ۱۳۸۸، **ژئوپلیتیک در قرن بیست و یکم**، چاپ سوم، سمت، تهران.
۲۶. غلامی، بهادر، خالدی، حسین و محمدعلی میرزایی، ۱۳۹۱، **تبیین پتانسیل‌های ارتباطی سواحل مکران در راستای افزایش وزن ژئوپلیتیکی ایران**، اولین همایش ملی توسعه سواحل مکران و اقتدار دریایی جمهوری اسلامی ایران، بهمن‌ماه، ص ۴.
۲۷. کاویانی‌راد، مراد و مرتضی تهامی، ۱۳۹۲، **حکومت جهانی در تصور ژئوپلیتیک ایران باستان**، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال ۹، شماره ۳، صص ۱۱۷-۱۳۹.
۲۸. کاویانی‌راد، مراد، ۱۳۸۴، **مناسبات هیدروپلیتیک ایران و افغانستان**، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال ۸، شماره ۸، شماره مسلسل ۲۸.
۲۹. کاویانی‌راد، مراد، ۱۳۹۰، **کارکرد ژئوپلیتیک بلوچستان در مناسبات ایران و پاکستان**، مجموعه مقالات مناسبات راهبردی ایران و پاکستان، چاپ اول، پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران، صص ۱۸۳-۲۱۴.
۳۰. کریمی‌پور، یدالله، ۱۳۸۸، **ژئوپلیتیک کرانه‌های دریایی ایران از دیدگاه مدیریت یکپارچه مناطق ساحلی**، چاپ اول، دانشگاه تربیت‌معلم (خوارزمی)، تهران.
۳۱. کلاهچیان، محمود، ۱۳۸۴، **الگوی طراحی استراتژی ملی در جمهوری اسلامی ایران**، مجموعه مقالات اولین همایش ملی مطالعات استراتژیک در جمهوری اسلامی ایران، پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران.

۳۲. مجتهدزاده، پیروز، ۱۳۸۶، **جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی**، چاپ دوم، سمت، تهران.
۳۳. مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰، **سالنامه آماری**، آدرس اینترنتی: <http://salnameh.sci.org.ir>
۳۴. معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس‌جمهور، ۱۳۸۹، **مجموعه برنامه پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران**.
۳۵. منصوری، جاراالله، ۱۳۹۲، **توسعه راه‌های ترانزیت افغانستان و ایران**، هفته‌نامه اقتدار ملی، آدرس اینترنتی: <http://www.eqmweekly.com.af/technology/-6130>
۳۶. مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران، ۱۳۸۳، **کتاب امنیت بین‌الملل فرصت‌ها، تهدیدات و چالش‌های فراروی امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران (۱)**، چاپ اول، تهران.
۳۷. مهندسین مشاور شرق آیند، ۱۳۸۸، **مطالعات برنامه آمایش استان سیستان و بلوچستان**، شرق آیند.
۳۸. نامی، محمدحسن، محمدپور، علی و علیرضا عباسی، ۱۳۸۸، **تحلیل جایگاه ژئواکونومیک ایران در خاورمیانه**، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال ۵، شماره ۲، صص ۴۱-۶۵.
۳۹. ویسی، هادی، ۱۳۸۸، **جایگاه خلیج فارس در تحولات ژئواکونومی جهان**، علوم سیاسی، سال ۱۲، شماره ۴۶، صص ۹۳-۱۱۹.
۴۰. یگانه محلاتی، سیامک، زارع، حیدر و عقیل محمدی، ۱۳۹۱، **بررسی جایگاه، راهکارها و مراحل ارتقای بندر چابهار به یک بندر نسل سومی**، اولین همایش ملی توسعه سواحل مکران و اقتدار دریایی جمهوری اسلامی ایران.
41. Atvtayl, Z. and Simon Dolby, P., 2008, **Geopolitical Thought in the Twentieth Century**, Translator, Mohammad Reza Hafeznia, Hashem Nasiri, 1st Edition, office Political and International Studies, Ministry of Foreign Affairs, Tehran.
42. General Authority of Sistan and Baluchestan, 2014, **The North-South Corridor**, URL: <http://chabaharport.pmo.ir/fa/moarefibandar/koridorshomaljonob>.
43. Azqhandi, A. R., and Jalil Roshandel, 2009, **The military and the contemporary strategy**, 10th Edition, Samt, Tehran. (*In Persian*)
44. Ettaat, J., 2013, **Foreign Policy and Development in Iran**, Iranian Association of geopolitics. (*In Persian*)
45. Eftekhari, A., 2005, **The Evolution of Strategic Studies, Global Trends and Experiences in Iran**, The Proceedings of the First National Conference on Strategic Studies in Islamic Republic of Iran, Institute for Strategic Studies, Tehran. (*In Persian*)
46. Eftekhari, A., 2002, **The Basic Idea of the National Security Studies, printing, Institute for Strategic Studies**, Tehran. (*In Persian*)
47. Iranian Association of geopolitics, 2013, **A Scientific Lecture in Iranian Foreign Policy and Development**, URL: <http://www.iag.ir/conferences/iag/old-lectures/424-2013-01-27-08-14-53>.
48. Bernard Cohen, S., 2010, **Geopolitical World Order**, Translation, Abbas Kardan, 2nd Edition, International Studies and Research Institute Abrar Moaser Tehran, Tehran.
49. Blacksell, M., 2010, **Political Geography**, Translation, Mohammad Reza Hafeznia, Atallah Abdi, Hussein Rabiee and Abbas Ahmadi, Printing, Entekhab, Tehran.
50. Bylyts, J. et al., 2004, **Strategy in Contemporary World Introduction to the Strategic Studies**, Translator, Kabak Khabiri, 2nd Edition, International Studies and Research Institute Abrar Moaser Tehran, Tehran.
51. Poormehrany, M., 2010, **Iran's Geopolitical Challenges in Surrounding Borders**, Printing, Novawar publishing, Tehran. (*In Persian*)
52. Jones, M., Rees J. and Michael, W., 2007, **An Introduction to Political Geography**, Translator, Zahra. Pishgahifard, Rasoul Akbari, printing, Tehran University.
53. Hafeznia, M.R., 2009, **Political Geography of Iran**, 3rd Edition, Samt, Tehran. (*In Persian*)
54. Hafeznia, M.R., 2011, **The Principles and Concepts of Geopolitics**, 2nd Edition, Papoly, Mashhad. (*In Persian*)
55. Hafeznia, M.R. and Ibrahim Romina, 2005, **Analysis Geopolitical Capacity of The South East**

- Coast of Iran in the National Interest (the Missing Space)**, Journal of Geography and Development, Issue 6, Autumn and Winter, Institute of Geosciences and Geography, University of Sistan and Baluchestan, PP. 13. *(In Persian)*
56. Hafeznia, M.R., Ahmady Poor, Zahra and Maejan Badiie, 2003, **Aalyzing the Geographic Basis of National Power of the Islamic Republic of Iran**, Geographical Sciences, Tehran, No. 1, Fall, PP. 55-56. *(In Persian)*
57. Heidari, M., 2005, **Environment Regional and National Security Strategy of the Islamic Republic of Iran**, Proceedings of the First National Conference on Strategic Studies in the Islamic Republic of Iran, Institute for Strategic Studies, Tehran. *(In Persian)*
58. Khodabakhshi, L., 2004, **The North-South Corridor 5,000 km closer to 30 percent cheaper**, the Economic Process, February 1383, No. 10, PP. 47-46. *(In Persian)*
59. Rafi, H., 2008, **Term Geopolitics and Geostrategy in the World of Information (with an Emphasis on Iran)**, Journal of Politics, Faculty of Law and Political Science, Vol. 38, No. 3, . *(In Persian)*
60. Ports and Maritime Organization, 2013, **The North-South Corridor**.
61. **Vision of the Islamic Republic of Iran in 2025**,
URL: <http://parliran.ir/index.aspx?siteid=1&pageid=220>.
62. National Iranian Oil Company, 2013, **Oil Reserves are Rapidly Running Out**,
URL: <http://www.nioc.ir/Portal/Home/ShowPage.aspx?>
63. Ezzati, E., 2008, **Geostrategy and the 21st Century**, 5th Edition, Samt, Tehran. *(In Persian)*
64. Ezzati, E., 2009, **Goeconomy Energytic and Security Implications on Iran, Pakistan and India**, Quarterly foreign policy, twenty-third year, spring, No. 1, PP. 107-110. *(In Persian)*
65. Ezzati, E., 2009, **The Geopolitics in the 21st Century**, 3rd Edition, Samt, Tehran. *(In Persian)*
66. Gholami, B., Khaledi, H. and MohammadAli Mirzaee, 2012, **Explaining the Communication Potential of Makran Coast in Order to Increase Iran's Geopolitical Weight**, the first national conference on the development of the Makran coast and the maritime authority of the Islamic Republic of Iran, in February, PP. 4. *(In Persian)*
67. Kaviani Rad, M. and Morteza Thamy, 2013, **The world's Government in the geopolitical vision of ancient Iran**, geopolitical Quarterly, Year IX, No. 3, PP. 139-117. *(In Persian)*
68. Kaviani Rad, M., 2005, **Relations Hydropolitics between Iran and Afghanistan**, Journal of Strategic Studies, eighth year, Vol. 8, No. 28. *(In Persian)*
69. Kaviani Rad, M., 2011, **The Impact of Geopolitical Baluchistan Between Iran and Pakistan**, Proceedings papers Iran and Pakistan of strategic relations, printing, Tehran, Institute of Strategic Studies, PP. 214-183. *(In Persian)*
70. Karimipour, Y., 2009, **Geopolitical Sea Coast of Iran from the Perspective of Integrated Coastal Zone Management**, printing, Tehran, Tarbiat Moallem University (Kharazmi). *(In Persian)*
71. Kolahchyan, M., 2005, **Pattern of National Strategy Design in the Islamic Republic of Iran**, Proceedings of the First National Conference on Strategic Studies in the Islamic Republic of Iran, Institute for Strategic Studies, Tehran. *(In Persian)*
72. Mojtahedzade, P., 2007, **Political Geography and Geopolitics**, 2nd Edition, Samt, Tehran. *(In Persian)*
73. Statistical Center of Iran, **Statistical Yearbook 2011**, URL: <http://salnameh.sci.org.ir>.
74. Assistance President of Strategic Planning and Control, 2010, **Set the Fifth Development Plan of Islamic Republic of Iran**. *(In Persian)*
75. Mansouri, J., 2013, **The Development of Transit Routes Afghanistan and Iran**, a week of national authority, URL: <http://www.eqmweekly.com.af/technology/-6130>. *(In Persian)*

76. International Studies and Research Institute Abrar Moaser Tehran, 2004, **The Book International Security Opportunities, Threats and Challenges to National Security of the Islamic Republic of Iran (1)**, 1st Edition, Tehran. *(In Persian)*
77. Sharghayand Consulting Engineers, 2009, **Studies of Planing Programs in Sistan and Baluchestan**, Sharghayand. *(In Persian)*
78. Nami, M. H., Muhammad Pur, Ali. and Alireza Abbasi, 2009, **Analyzing the Role of Iran Geoeconomic in the Middle East**, Geopolitical Quarterly, Issue 2, Fall, PP. 41-65. *(In Persian)*
79. Veisi H., 2009, **The Position of the Persian Gulf in the World Geoeconomy**, political science, twelfth year, No. 46, PP. 119-93. *(In Persian)*
80. Yeganeh Mohallati, S., Zare, H. and Aghil Mohammad, 2012, **The Role, Solutions and Procedures to Improve the Chabahar Port to a Port of the Third Generation**, the first national conference on the development of Makran coastal and marine power of the Islamic Republic of Iran, Persian date Bahman. *(In Persian)*
81. Christina, L., 2013, **China's Strategi Shift Toward the Regin of the Four Seas: the Middle Kingdom Arrives in the Middle East**, Middle East Review of International Affairs, Vol. 17, No. 1. *(In Persian)*
82. Cowen, D. and Neil Smith, 2009, **After Geopolitics? From the Geopolitical Social to Geoeconomics**, Antipode, vol. 41, No. 1, PP. 22-48.
83. Friedman Richard, E., 2012, **The National Strategy Forum Review**, Fall, Vol. 21, Issue. 4.
84. Garnett, J., 1987, **Defense Policy Making**, in John Baylis and others, Contemporary Strategy II, Holmes and Meier, New York.
85. Mackinder, H.J., 1904, **The Geographical Pivot of History**, The Geographical Journal, vol. 23, No. 4, PP. 421-437.